

על שולחנו של שר החינוך: מהו החזון החינוכי שראוי לשאוף

אליו בחינוך לערכים דמוקרטיים?

פרופ' מרדכי קרמניצר וד"ר עמיר פוקס*

מערכת החינוך סובלת מחסר מובהק בחינוך לערכים דמוקרטיים. החינוך לדמוקרטיה ולערכיה נדחק לתוך מקצוע האזרחות, ואינו מקבל את המקום הרציני והראוי לו בתכנית הלימודים. בשל היותה של ישראל מדינת לאום יהודית, מערכת החינוך עוסקת רבות בערכים הפרטיקולריים, בהיסטוריה ובהיות היהודית. כך נוצר בה חוסר איזון חמור. ערכים של זהות יהודית, היסטוריה יהודית ומסורת יהודית נכנסים יותר ויותר לתכנית הלימודים, וללא עשייה דומה בתחום הערכים ההומניסטיים והאזרחיים, אין להתפלא על חיזוק מגמות של לאומנות, שנאת זרים וגזענות. במצב זה עיסוק בדמוקרטיה מהותית - בערכים כגון שוויון, כבוד האדם וזכויות האדם - נתפס כעניין מזוהה פוליטית, ועל כן מרתיע אנשי סגל מעיסוק בהם ודוחף לעיסוק בדמוקרטיה במובנה המשטרי: מוסדות, שיטת הבחירות וכדומה. דומה כי גם היום, כמעט עשרים שנה אחרי שפורסם ואומץ הדוח **להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל**, לא הונחה בישראל תשתית בעלת משמעות למושג "האזרח". בהיעדר חוקה וללא הסכמות חברתיות רחבות, מערכת החינוך מתקשה להתמודד בהצלחה עם אתגר החינוך האזרחי-דמוקרטי.

שאלות לדיון

בשולחן זה נשאל כיצד אפשר להחזיר את הערכים הדמוקרטיים לקונצנזוס? כיצד אפשר לחנך למדינה שהיא מדינת לאום יהודי ועם זה מדינה דמוקרטית ללא כחל וסרק? מה מקומו של השיח הפוליטי והאקטואלי בכיתה, וכיצד אפשר לקדם אותו? מה תפקידו של החינוך למורכבות ולדילמות? מהם האתגרים המיוחדים בהקשר זה בבתי הספר הערביים, שתלמידיהם חשים לעתים קרובות ניכור וציניות כלפי המדינה ומוסדותיה? מה תפקידו של החינוך לדמוקרטיה בהכשרת אזרחי העתיד לחיים משותפים בחברה שכוללת קהילות מתבדלות כמו הקהילה החרדית?

עוד נשאל מהן ההזדמנויות להוספת תכנים של דמוקרטיה? אפשר להציע להוסיף שיעור נפרד חדש של לימודי דמוקרטיה; ואפשר להציע שינוי מבני שיהפוך את בית הספר למקום שקירותיו, אורחות חייו והיחסים בתוכו יעסקו באופן אינטנסיבי בעקרונות דמוקרטיים. מהם היתרונות והחסרונות של כל אחת מהגישות מבחינה חינוכית, פרקטית ופוליטית? מהן ההזדמנויות להוספת תכנים דמוקרטיים במקצועות הקיימים? כיצד אפשר להשתמש בהזדמנויות כמו הבגרות החברתית, תחום ידיעת הארץ והטיולים או החינוך בגיל הרך? כיצד אפשר להשתמש בתוכני הלימודים לדמוקרטיה כדי להיאבק בנגע הגזענות? כיצד אפשר לחנך לדמוקרטיה שלא באמצעות תכנים ישירים?

* פרופ' מרדכי קרמניצר, סגן נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה וד"ר עמיר פוקס, חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה

כיוונים והמלצות

1. המנהיגות הלאומית והמנהיגות החינוכית חייבות להחזיר את הדמוקרטיה אל לב ההסכמה הישראלית הרחבה. המסר צריך להיות: ישראל היא בה בעת מדינת הלאום של העם היהודי ומדינה דמוקרטית של כלל אזרחיה.
2. יש לחזק את החינוך לערכים דמוקרטיים באמצעות הכללת השיח הדמוקרטי בכל מקצועות הלימוד, ולא דווקא במקצוע "אזרחות". מדובר במאמץ מערכתי שיביא לידי עיסוק בסוגיות של ערכים דמוקרטיים בכלל המקצועות הנלמדים.
3. יש לחנך לאזרחות ולדמוקרטיה מגילאים צעירים ככל האפשר: גילאי הגן ושנות בית הספר היסודי. עיכוב במאמץ החינוכי ונטישת הגילאים הצעירים עלולים להביא לידי "החמצת הרכבת".
4. לימודי הדמוקרטיה צריכים להתבסס על משנתם של מנהיגים והוגי דעות ממגוון זרמים אידאולוגיים ופוליטיים במטרה לנתק את הקישור הנעשה היום בין דמוקרטיה וזכויות אדם ל"שמאל". כך למשל אפשר לשלב לימוד של ערכים דמוקרטיים בלימודי היסטוריה של הציונות, שכן התכנים הדמוקרטיים, הפרוצדורליים והמהותיים מצויים בתחום ההסכמה ומעבר לחילוקי דעות פוליטיים. דמוקרטיה במדינת לאום אינה דמוקרטיה נכה. יש למקד מאמץ חינוכי בהדגשת המשותף, ההרמוני והמפרה הדדית בין יהודיותה של המדינה ובין אופייה הדמוקרטי. כך למשל הערכים של כבוד אנושי השווה לכל בני האדם, חיוניותה של חירות לאומית, היחס השווה ללא-יהודי החי במדינה יהודית, הצורך בהגבלת השלטון, כפיפות השלטון לחוק, לצדק ולחסד, עקרון האחריות האישית והחובה לדאוג לחלש - כל אלה מעוגנים, ובאופן מרשים ביותר, במסורת היהודית.